

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

*О, скільки гожих юнаків
Месями полягли,
А міради слимаків
Неначе я, жили⁴¹.*

Я прокинувся від пекучого болю, що пронизував руку від плеча до кінчиків пальців. Силкувався підвестися, щоб розгледіти в темряві його причину. Снайперська куля? Вибух гранати? Після років артилерійської підготовки й місяців війни я вже зовсім не звертав увагу на відголоси вибухів, тому цілком можливо, що прогавив його. Спателечений цим, я намагався налаштувати свої відчуття до незвичної темряви та дивної тиші, що панували довкола. Поза сумнівом, я був у якомусь приміщенні, проте це не був мій офіс на стадіоні Амахоро в Кігалі. Від початку бойових дій я спав за робочим столом, при увімкненому світлі, і завжди залишавсь наготові. Три-чотири години максимально. Моїми постійними супутниками під час сну були відголоси глибокої ночі – крики тварин, плач дітей, клацання факсу, тріскотіння переносної рації, що

⁴¹ С.Т. Коллідж, *Повість про Старого Мореплаця*, с. 170.

віщує прохання про підмогу якогось із військових підрозділів, бо йому загрожує атака, далека (а часто й доволі близька) стрілянина.

У кімнаті натомість панувала цілковита тиша, яка вибивала з рівноваги після галасу останнього року. Впродовж усіх цих місяців геноциду неперервна какофонія пташиного співу та свисту куль, криків і наказів завмирала лише перед лицем смерті – щоразу, як ми заходили в село, де сталася розправа, не було чути навіть пташиного співу. Панувала приголомшлива тиша. Ми обережно пересували тіла, марно шукали вцілілих, іноді зупинялися, щоб опустити задерту закривавлену спідницю або посунути крихітне понівечене тіло до його вже задерев'янілої матері. Повітря просякло важким запахом глиняних хат у вогні та крові, що загусає. Це була задушлива тиша смерті, така остаточна і всеосяжна, ні на що не подібна. І тоді птах, який саме пролітав над нами, знову починав співати, звуки його пісні змінювали характер моменту, бо звільняли нас від цієї нестерпної, задушливої тиші.

Біль знову пронизав моє плече. Я скривився і спробував дотягнутися до вмикача, проте рука мене не слухала. Я знову ліг на ліжко. Дивно було відчувати під собою м'який матрац і гладку постіль. Мої ніздрі відчували запах, радше сморід, але знайомий, а тому обнадійливий – це був запах моїх черевиків, що стояли на підлозі біля ліжка, усе ще мокрі та обліплені багнюкою. Багнюкою Руанди.

Врешті я зрозумів, де я. Був ранок 20 серпня 1994 року. Моє клопотання про звільнення від обов'язків командувача місії розглянуто позитивно. Я був у готельному номері в Найробі, за п'ятсот миль від Кігалі. Я, власне, вирвався з пекла.

Події останніх двадцяти чотирьох годин роїлися в моїй голові й не давали змоги заснути знову.

Руанда, серпень 1994 року

Так, дівчата пішли грати в бінго.
А хлопці п'ють вино.
І більше не думаймо про шахту
В Седбері в суботню ніч.

Скрипуче звучання касети Stompin' Tom переплітається з вибухами сміху та дзенькотом пивних пляшок. Ми не говоримо про події минулого року, але емоції, які ми душимо в собі – страждання, страх, лють та відчуття близькості, яке знають лише бойові побратими – цієї ночі отримують вияв у веселошах і сльозах. Мої солдати організували прощальну вечірку для мене, свого командира.

За останні кілька тижнів, коли масові вбивства, по суті, припинилися, а міжнародна спільнота почала хвилями прибувати до Руанди, ми всі дозволили собі розкіш – страждати. Видавалося – тепер, коли ми пройшли через найгірше, нас залишили всі сили, які давали змогу тримати себе в руках. Бронетехніка нарешті прийшла – занадто пізно для восьмисот тисяч людських душ: дітей, жінок і чоловіків, яких жорстоко вбили у власних будинках, школах, церквах і селах. Але ми нарешті її дочекалися.

Проте допомога не працює так, як ми сподівалися. Вона більше схожа на оманливий міраж.

Зі Сполучених Штатів прибувала партія вантажівок з водою. Лише на цьому стадіоні⁴² у мене дванадцять тисяч спраглих і голодних руандійців. Ось уже багато днів нам бракує чистої питної води. Після тижнів жорстких обмежень немовлята починають помирати від спраги, бо у їхніх зневоднених матерів зникло молоко. Наше намагання знайти воду десь всередині країни не мало успіху – річки й криниці отруєно, в них повно трупів,

⁴² Стадіон Амахоро в Кігалі, місце стаціонавання військ ООН.

що розкладаються. Я особисто зателефонував до Генерального секретаря ООН із проханням надіслати партію питної води. Він відповів, що перед тим, як відправити транспорт, мусить оголосити тендер і проаналізувати три найкращі пропозиції.

І ось на якийсь момент ми почуваємося врятованими, нашій радості немає меж, поки не дізнаємося, що вантажівки з цистернами призначено для таборів біженців в Гомі. Літак приземлився в Кігалі помилково. Це могло б видатися смішним, така крапля чорного гумору, але смішно нікому не було. Ми дивимось, як джерело життя для тисяч людей відлітає назад, ніхто не зглянувся на страждання тих, хто тут залишається.

Мої співробітники страшенно виснажені. Деякі з них збайдужіли, у них відчужений погляд. Інші роздратовані та реагують емоційно, їх верне від людей, які ходять по масових похованнях і роблять собі фото на їх тлі: люди ззовні, яких не було з нами тоді, коли потреба в них була найбільшою. Вони продовжують прибувати сотнями, проте замість підсилювати витісняють нас у тінь.

Щодня список моїх обов'язків містить щонайменше сто пунктів. Я втрачаю самовладання, стаю надміру вимогливим. Мої добрі манери та почуття гумору, такі важливі для командира, швидко зникають.

Біженців, які повертаються до своїх домівок у Руанді, схоплює Інтерхамве⁴³, на них нападають, їх калічать і відправляють, наприклад, до таборів біженців в Заїрі⁴⁴. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) не допомагає повернути людей до їхніх домівок, бо не може гарантувати їм безпеку в Руанді, а також побоюється поширення епідемії холери,

⁴³ Інтерхамве („ті, що борються разом” – збройне формування хуту, яке з 6 квітня до липня 1994 року разом з ополченням Імпузамугамбі („ті, хто мають спільну мету”) здійснило масовий геноцид народу тутсі в Руанді, унаслідок якого загинуло понад 800 000 людей.

⁴⁴ Тепер Демократична Республіка Конго.

яка панує в таборах. Геноцидники – люди, які так вправно користувалися мачете під час різанини, тепер керують таборами біженців і знову озброюються.

Неурядові організації потроху починають повертатися, так само як і мої співробітники ООН. До нас не всякає потік високопосадовців і дипломатів. Усі вони, як видається, приголомшені масштабами хаосу та руйнувань: безліч сиріт, покинуті на вулицях тіла, знищена інфраструктура. Вони вимагають запевнити їм безпеку та надати логістичну підтримку, а ми, побійтеся Бога, й надалі роздаємо воду.

Вони пережили геноцид у чистих, зручних готелях в Найробі, а тепер, після повернення, скаржаться на брудні кімнати. Для нас це така собі розвага, спостерігати за виразом їхніх облич, коли ми запрошуємо їх з нами до столу, а на ньому – огидні прострочені німецькі сухі пайки, які мій заступник охрестив „Швайнешайсе” і якими ми харчуємося ось уже кілька тижнів поспіль.

Зі Штаб-квартири ООН у Нью-Йорку надходять вимоги надсилати звіти та інформацію в такому само неможливому до виконання, неефективному, безглуздому обсязі, як це було до того, як конфлікт розгорівся з подвійною силою. Ми вигоріли, ми виснажені, у нас є поранені, але вони не надсилають воду, не відновлюють електропостачання і не надають ефективної підтримки новим солдатам. Замість цього вони кажуть: „Гаразд, війна закінчилася. Повертаймося до роботи”. Ніхто не зважає на те, через що ми пройшли. Після усіх цих масових вбивств і звірств мене жахає уже саме очікування, щоб ми повернулися до чогось, що називають „звичайним життям”.

Прибувають такі вкрай необхідні канадські штабні офіцери, але, схоже, вони не чекали таких викликів. Більшість із них обурені темпом роботи й тими завданнями, які я їм ставлю; деякі з них грубо порушують субординацію. Я роздумую вголос – чи вони приїхали сюди лише, щоб отримати добові, які суттєво піднімуть їхню платню. Така собі премія перед виходом на пенсію.

Кілька разів на день я зв'язуюся з Нью-Йорком, вимагаю надіслати припаси і таку вкрай необхідну підтримку людьми та обладнанням. Я зі шкіри лізу, щоб догодити кожному, хто хоча б трохи нагадує журналіста, бо, можливо, котрийсь із них таки достукається до свого уряду і якихось заходів нарешті буде вжито. Так само я поведжуся з зірками, високопосадовцями та борцями за права людини. Тисну їм руки, при цьому не полишаю надії за їхнього сприяння таки отримати необхідну нам допомогу. Можливо, вони зможуть присоромити міжнародне співтовариство, змусять посилити нашу місію і розширити діяльність на місцях.

Я відчуваю, що борюся з вітряками, шарпаюся і метаюся. Я втрачаю контроль над своєю місією, щоб догодити людям, які не виявляють до нас, тих, хто опинився тут у найскладніший час, а тепер перебуває на межі нервового зриву, й краплі поваги. Раніше мені вдавалося спати щонайменше від двох до чотирьох годин; тепер я відключаюся на кілька хвилин то тут, то там – за письмовим столом або притулившись до стіни. Іноді я засинаю на півслові.

Мені поталанило роздобути кілька кіз – щоб створити хоч якусь подобу нормальності в нашому повсякденному житті. Ці тварини в атмосфері постійної смерті стали символом надії та життя. На жаль, на них напала зграя здичавілих собак, які уже місяцями жирують на купках людської плоті, а тепер вдерлися на територію нашого табору. В офісі я чую мекання і гавкіт. Я не вагаюся ні миті, хапаю пістолет, вибігаю на вулицю, розштовхую людей, які стоять на моєму шляху. Вистрілюю всі набої.

Слава Богу, не поцілюю ні в собак, ні в кого з моїх солдатів. Але моє повне нехтування правилами поведження зі зброєю настільки очевидне, що всі дивляться на мене з тривогою.

Мій заступник, Філ Ланкастер, товариш по службі на базі НАТО в Німеччині в 70-х роках, як ніхто інший бачить, що я починаю втрачати контроль над ситуацією. Багато років по тому він написав про той час: „*Mon général*, – почав, – я не уявляв, що діється

у твоїй голові, проте чітко бачив симптоми виснаження, зокрема психічного. Важко було дивитися, як ти відчайдушно борешся в ситуації, в якій будь-яка нормальна людина здалася б або втекла. Тепер, з перспективи часу, у моїй пам'яті найчастіше виринають дрібні знаки уваги, наприклад, твої наполягання, щоб кожний спраглий почуттів бангладеський офіцер у вільний від служби час мав доступ до твого службового телефону, і, ніби закоханий підліток, міг вилити свої почуття нареченій, яка залишилася вдома. Пам'ятаю твою турботу про всіх, крім себе самого. Я вже сказав, на це було нелегко дивитися”.

Без мого відома Філ телефонує до Штаб-квартири ООН і просить генерала Моріса Баріля – військового радника в Департаменті миротворчих операцій ООН і водночас мого старого друга – відкликати мене звідти, поки я остаточно не зірвався. Філ чуває себе зрадником. Я ж відчуваю себе як повний невдаха, коли телефоную у тій само справі й прошу про щось нечуване – звільнити мене з посади командувача. Нами обома керує почуття відповідальності за місію, а також людей, які продовжують служити під нашим командуванням. Ми обоє знаємо – якщо командувач місії зірветься, постраждають і місія, і люди. Але ми також усвідомлюємо, що такий зрив неминучий, це лише питання часу.

Недосипання, погане харчування, надмірний стрес та побічні ефекти ліків від малярії⁴⁵, які я вживаю, руйнують мене зсередини.

⁴⁵ Мефлоксін, протималярійний препарат, побічні ефекти якого в моєму випадку означали проблеми із зором, сном, а також пригнічений настрій. Це був найкращий вид протималярійної профілактики, оскільки досить вжити одну дозу на тиждень замість щоденних. Ще в січні 1994 року я звернувся до офіса в Оттаві й повідомив, що препарат погіршує моє повсякденне функціонування; я хотів припинити його вживати. Отримав відповідь, що припинення вживання препарату буде розглядатися як самоушкодження – злочин, що тягне за собою кримінальну відповідальність. Після повернення до Канади я намагався переконати службу охорони здоров'я Збройних сил Канади, що ті, хто вирушає у відрадження до тропічних країн, мають